THEORETICAL CONSIDERATIONS REGARDING THE HUMAN RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT

Daniela Pîrvu
PhD Student, University of European Studies of Moldova, Chişinău, Republic of Moldova

Abstract: "The only way to predict the future is to build it" (Peter Druker, 2009).
The human right to a healthy environment, given its importance, has proven to be the fastest evolving of its generation, in terms of its guarantee and effectiveness on the path of justice. The emergence of global ecological problems (greenhouse effect, climate change, depletion of the ozone layer, etc.) contributed to the consolidation of its status as a fundamental right and the right to survival of mankind (Duțu, 2008, p. 338). The recognition and guarantee by law of the right to a healthy environment amplifies the obligations of public authorities to protect the environment, offers the courts new means for repairing ecological damage and sanctioning the damage caused to the environment and allows a better harmonization between different levels of recognition and guarantee of the fundamental right to a healthy environment..

Keywords: human rights, healthy environment, environmental protection, ecology.

Problema schimbărilor climatice este o problemă de actualitate care se regăsește pe agenda politicii internaționale de o perioadă destul de lungă de timp. Drepturile omului la un mediu sănătos privesc „*o gamă largă de fenomene globale create preponderent prin arderea combustibililor fosili*”[1], fenomene care includ încălzirea globală, dar și creșterea nivelului mării, topirea ghețarilor, schimbări în biodiversitate și evenimente meteorologice extreme, care afectează direct mediul natural de viață a sute de mii de oameni. În ultimul secol, atenția mondială s-a concentrat mai ales pe reducerea încălzirii globale, care este definită ca „*tendința de temperatură ascendentă pe întregul Pământul de la începutul secolului XX, și mai ales de la sfârșitul anilor ’70, din cauza creșterii emisiilor de combustibili fosili începând cu revoluția industrială* ”.[2]

În cadrul Acordului de la Paris din 2015, comunitatea mondială a agreat politici în vederea limitării încălzirii globale ”*peste nivelurile preindustriale și să urmărească să limiteze creșterea la 1,5 ° C*”[3]. Anterior, în cadrul Acordurilor de la Cancun din 2010, a fost consacrat oficial pentru prima data pericolul imminent al încălzirii globale[4], dar Acordul de la Paris conține, în plus, un plan global de acțiune globală. Ținta de 2˚C este considerată pe scară largă drept limita absolută pentru a evita efectele cele mai devastatoare ale schimbărilor

[1] Shahzad Umair, Global Warming: Causes, Effects and Solutions, https://www.researchgate.net/publication/316691239_Global_Warming_Causes_Effects_and_Solutions
[2] UNEP, Climate Change and Human Rights, UNON Publishing Services Section, Nairobi 2015, https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/climate-hange/climate_change_and_human_rights.pdf
[3] Consiliul Uniunii Europene, Acordul de la Paris privind schimbările climatice, https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/climate-change/paris-agreement/
[4] SUmmary of the cancun climate change conference, 29 november – 11 december 2010, https://enb.iisd.org/vol12/enb12498e.html

climatice. În 2015, temperatura globală a crescut deja cu 1 ° C, comparativ cu perioada preindustrială din 1851-1880. Mai mult, IPCC a clarificat legătura dintre comportamentul uman și schimbările climatice fără echivoc în Raportul de evaluare[5]. „*Influența umană asupra sistemului climatic este clară*", afirmă acesta, „*iar emisiile antropice recente de gaze cu efect de seră sunt cele mai mari din istorie. Schimbările climatice recente au avut efecte răspândite asupra sistemelor umane și naturale*". Conluziile raportului sunt acelea precum că, drepturile omului sunt amenințate de comportamentul economic uman prin exploatarea în exces a resurselor de mediu.

În acest context, au apărut valuri juridice de transformare, motivate de o înțelegere mai profundă a implicațiilor impactului schimbărilor climatice asupra drepturilor omului. Declarația privind drepturile omului și schimbările climatice a fost dezvoltată ca un instrument normativ pentru a susține aspirațiile celor care doresc să construiască viitorul climatic alternativ, soluție la problema schimbărilor climatice. Acestea reprezintă o criză profundă a ierarhiilor umane, plină de distribuții inegale ale vulnerabilității. Respectarea drepturilor omului a fost înțeleasă ca un element indispensabil al oricărei abordări adecvate pentru schimbările climatice. Drepturile omului oferă un puternic limbaj meta-etic al criticii istoriilor viitoare alternative, aceste drepturi sunt înțelese pentru a se referi la o umanitate reimaginată.

Art. 3 din Statutul Consiliului Europei, organizație interguvernamentală regională creată la 5 mai 1949 de 10 state din Europa Occidentală (Belgia, Danemarca, Franța, Irlanda, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Olanda şi Suedia), state interesate în protejarea drepturilor omului, a democrației pluraliste şi a supremației dreptului, statuează că „*Fiecare membru al Consiliului Europei trebuie să accepte principiile statului de drept şi principiul in virtutea căruia fiecare persoană aflată sub jurisdicția sa trebuie să se bucure de drepturile şi libertățile fundamentale ale omului*"(Popescu, 2006, p.61).

Izvorul juridic al sistemului dreptului omului al Consiliului Europei îl regăsim în două tratate, şi anume, Convenţia Europeană a Drepturilor Omului – adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, intrată în vigoare în septembrie 1953, document prin care se iau primele măsuri în vederea asigurării garantării unora din drepturile enumerate în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului (decembrie 1948) – şi Carta Socială Europeană, document elaborat la Torino, la 18 octombrie 1961 şi intrat în vigoare la 26 februarie 1965[6] , care reprezintă un

[5] IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. Summary for Policymakers., IPCC, Switzerland, 2018,
https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf

[6] Până la adoptarea Cartei Sociale Europene revizuite, la Strasbourg, la 3 mai 1996, Carta Socială Europeană din 1961 a fost modificată şi completată succesiv în 1988, 1991 şi 1995. Carta revizuită face parte din marile tratate ale Consiliului Europei în domeniul drepturilor omului şi constituie instrumentul european de referinţă în materie de coeziune socială. Carta revizuită a fost denumită „Carta socială a secolului XXI". În prima sa parte, Carta consacră ca obiectiv al politicii statelor ce o ratifică atingerea condiţiilor specifice pentru exercitarea a 31 de drepturi şi principii cu caracter social. Fiecăruia dintre acestea îi corespunde, în partea a doua, un articol ce detaliază obligaţii efective, ce conturează conţinutul respectivului drept: dreptul la muncă, dreptul la condiţii de muncă echitabile, dreptul la securitate şi la igienă în muncă, dreptul la o salarizare echitabilă, dreptul sindical, dreptul de negociere colectivă, dreptul copiilor şi al tinerilor la protecţie, dreptul lucrătoarelor la protecţia maternităţii, dreptul la orientare profesională, dreptul la formare profesională, dreptul la protecţia sănătăţii, dreptul la securitate socială, dreptul la asistenţă socială şi medicală, dreptul de a beneficia de servicii sociale, dreptul lucrătorilor migranţi şi al familiilor lor la protecţie şi asistenţă, dreptul la egalitate de şanse şi de tratament în materie de angajare şi profesie, fără discriminare în funcţie de sex etc. Romania a ratificat un număr de 17 articole potrivit Legii nr. 74/1999.

ansamblu de drepturi fundamentale în domeniul muncii, angajării, relaţiilor sociale şi securităţii sociale (Buergenthal şi Weber, 1996, p. 73). Conform doctrinei (Bîrsan, 2005, p. 3), obiectul de reglementare al Convenţiei Europene a Drepturilor Omului este reprezentat de drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului. De asemenea, se consideră (Sudre, 2006, p. 114) că în conţinutul ei, Convenţia integrează pe deplin drepturile omului în sfera dreptului pozitiv şi, în acelaşi timp, pune bazele protecţiei europene a drepturilor omului, oferindu-le indivizilor beneficiul unui control jurisdicţional al respectării drepturilor lor. Convenţia, de la data intrării sale în vigoare şi până în prezent, s-a dovedit a fi un instrument internaţional eficace de apărare a drepturilor omului pe care ea însăşi, dar şi protocoalele sale adiţionale adoptate ulterior le reglementează, eficacitatea dispoziţiilor sale constând atât în numărul şi calitatea drepturilor omului protejate, care acoperă practic însăşi existenţa şi libertatea, viaţa socială şi personală a individului, cât şi prin mecanismul jurisdicţional de control al respectării acestor drepturi de către autorităţile naţionale ale statelor contractante.

La nivel european, după elaborarea Convenţiei europene a drepturilor omului (Roma, 4 noimebrie 1950) care nu cuprinde referiri la problemele de mediu întrucât la acea vreme „criza ecologică“ nu se manifestase, jurisprudenţa Comisiei şi Curţii Europene a Drepturilor Omului a statuat in mod clar că deteriorarea mediului poate afecta drepturile recunoscute de Convenţie, inclusiv dreptul la viaţă privată şi la viaţa de familie, precum şi dreptul la proprietate[7].

În dreptul comunitar, Tratatul de la Maastricht încheiat în anul 1993 a menţionat dreptul fundamental la mediu în rândul drepturilor omului recunoscute şi garantate la nivelul ordinii jurisdicţionale comunitare[8].

Relevante sub aspectul analizei noastre sunt reglementările comunitare privind garanţiile procedurale ale dreptului la un mediu sănătos în condiţiile în care, la nivelul dreptului comunitar, nu se recunoaşte expres, de sine stătător, dreptul fundamental la un mediu sănătos al cetăţenilor Uniunii Europene. Avem în vedere dispoziţiile din dreptul comunitar derivat care, sub diferite forme, reglementează accesul la informaţie, participarea publicului la luarea deciziei şi accesul la justiţie. Ele sunt rezultatul semnării, de către Comunitatea Europeană, a Convenţiei de la Aarhus privind accesul la informaţie, participarea publicului la luarea deciziei şi accesul la justiţie în probleme de mediu, adoptată la 25 iunie 1998 de către cea de a IV-a Conferinţă a miniştrilor un „*Mediu pentru Europa*”[9].

Importanta este Directiva nr. 2003/4/CE a Parlamentului European şi a Consiliului privind accesul publicului la informaţia de mediu[10] şi Regulamentul (CE) nr. 1367/2006 al Parlamentului European şi al Consiliului, din 6 septembrie 2006, privind aplicarea la instituţiile şi organele Comunităţii Europene a dispoziţiilor Convenţiei de la Aarhus. Documentele au în vedere îndeplinirea obligaţiilor ce decurg din Convenţia de la Aarhus de către organismele comunitare, prin stabilirea unui set de măsuri adecvate. Dreptul comunitar

[7] În acest caz, CEDO a recurs la tehnica pretoriană a „protecţiei prin ricoşeu”, care a permis extinderea protecţiei anumitor drepturi garantate de Convenţie la drepturi care nu sunt expres prevăzute de acestea. Pentru dezvoltări, a se vedea Mircea Duţu, Recunoaşterea şi garantarea dreptului fundamental la mediu în România, în revista „Dreptul” 2004, nr. 6, p. 101–106; Mircea Duţu, op. cit. Tratat…, p. 287–294; F. Sudré, La protection du droit à l’environnement par CEDH, în vol. La Communauté européenne et l'environnement, La documentation française, 1997, p. 209 şi urm.

[8] Pe larg, a se vedea, Mircea Duţu, Dreptul comunitar al mediului, Editura Economică, Bucureşti, 1997, p. 67 şi urm.

[9] Convenţia de la Aarhus a fost ratificată de România prin Legea nr. 86 /2000 publicată în M.Of. nr. 224 din 22 mai 2000.

[10] Directiva abrogă Directiva 90/313/CEE (JO L 41/26 din 14 februarie 2003)

cuprinde şi norme referitoare la conţinutul material al dreptului la un mediu sănătos prin directivele referitoare la calitatea mediului ambiant[11] şi cele vizând apa[12].

Dreptul la un mediu sănătos este un principiu general al dreptului comunitar care, în aplicarea sa, ţine seama de constituţionalizarea acestui drept în statele membre ale Uniunii Europene[13].

Recunoașterea dreptului omului la un mediu sănătos ar clarifica obligațiile pe care statele le au față de protecția mediului atât statele cât și instituțiile internaționale. Astfel, persoanele afectate ar avea oportunitatea de a solicita reparații în cadrul instanțelor de stat, precum și de a beneficia de protecția oferită de tribunalele internaționale, în cazul în care remedierile la nivel de stat se dovedesc inadecvate.

Într-adevăr, invocarea drepturilor omului este o modalitate de a ridica problemele de mediu „*deasupra rangului și a dosarului obiectivelor societății concurente*"[14] și de a-l înzestra cu o aură de atemporalitate, absolută și validitate universală. Cu toate acestea, nu există o diferență mai mare între „*legea așa cum este*" (*lex lata*) și „*legea așa cum ar trebui să fie*" (*lex ferenda*) decât distanța dintre articularea drepturilor omului în tratate și acorduri și realizarea lor pe teren.

Această preocupare se pretează la dezbaterea continuă privind existența unei ierarhii între drepturile omului - în special între așa-numitele drepturi de primă generație (civile și politice), drepturi de a doua generație (economice, sociale și culturale) și drepturi de a treia generație (drepturi de solidaritate, inclusiv drepturi la pace, dezvoltare și mediu protejat) - și apar întrebări despre utilitatea acestora pledând pentru protecția mediului printr-o lentilă pentru drepturile omului.

Profesorul Alan Boyle[15] consideră că dreptul la un mediu sănătos nu se încadrează în niciuna din cele trei generații ale drepturilor omului. El susține că dreptul la un mediu sănătos poate fi văzut și tratat prin toate cele trei generații ale drepturilor omului.

Pe de altă parte, profesorul Dinah Shelton[16] explică legătura dintre mediu și drepturile omului prin trei abordări - în primul rând, potrivit pentru Shelton, un mediu sănătos este o precondiție a plăcerii drepturilor omului. A doua abordare se bazează pe instrumente internaționale de mediu - care formulează o legătură între drepturile omului și protecția mediului în mare parte din punct de vedere procedural. A treia abordare susține că dreptul la un mediu sănătos este un drept material al omului.

---

[11] 6 Directiva nr. 1999/30/CE a Consiliului din 22 aprilie 1999, relativă la fixarea valorilor limită pentru anhidridă sulfuroasă, dioxidul de azot şi oxizii de azot, particule şi plumb, în aerul ambiant (JOCE L 163 din 29 iunie 1999)

[12] Directiva 98/83/CE a Consiliului din 3 noiembrie 1998, relativă la calitatea apelor destinate consumului uman (JOCE L 330 din 5 decembrie 1998).

[13] 23 de state membre ale Uniunii Europene din cele 27 recunosc şi garantează în constituţie dreptul fundamental al omului la un mediu sănătos.

[14] Gonzalez, Carmen G., Environmental Justice, Human Rights, and the Global South (March 3, 2015). 13 Santa Clara Journal of International Law 151 (2015), Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2573190

[15] Boer, Ben and Boyle, Alan, Human Rights and the Environment – Background Paper for the 13th Informal ASEM Seminar on Human Rights (February 10, 2014). Sydney Law School Research Paper No. 14/14, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2393753 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2393753

[16] Shelton, Dinah L., Developing Substantive Environmental Rights (March 1, 2010). Journal of Human Rights and the Environment, Vol. 1, No. 1, pp. 89-120, March 2010, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1576508

În contextul schimbărilor climatice, de exemplu, Statele Unite au caracterizat încercările de a lega drepturile omului și protecția mediului drept „*practic și neînțelept*”.[17]

Alți cercetători se opun drepturilor omului la un mediu sănătos, întrucât se concentrează prea mult pe ființele umane și mai puțin pe mediul însuși[18].

În cele din urmă, disputele teoretice se rezumă la disputele terminologice. Definițiile legale ale cuvântului „*mediu*” sunt adesea create în jurul explicațiilor din dicționarele convenționale, deoarece majoritatea dicționarelor juridice par să nu aibă o definiție a termenului de mediu. Acest lucru nu este surprinzător, întrucât înțelegerea conceptuală a termenului a suferit o schimbare de-a lungul timpului, influențată de diverse științe.

După cum remarcă Phillipe Sands, termenul „*mediu*” într-un context legal nu are o „*utilizare generală acceptată ca termen de arta în dreptul internațional*.”[19]

„*Mediu*”, în general, este definit ca „mediul înconjurător sau condițiile în care o persoană, un animal sau o plantă trăiește sau operează”, în timp ce „*mediul*” este explicat ca „*lumea naturală, ca întreg sau într-o anumită zonă geografică, mai ales ca fiind afectat de activitatea umană*.”[20]

Principiul 2 al declarației de la Stockholm din 1972 nu oferă o definiție clară a „mediului”, ci descrie resursele naturale ale pământului drept „*aerul, apa, pământul, flora și fauna, în special eșantioane reprezentative ale ecosistemelor naturale* ”.[21] De asemenea, face distincția între mediul „*natural* ”și „*creatul omului*”.

Legea privind protecția mediului din 1990 a Regatului Unit oferă o definiție foarte largă a termenului „*mediu*”, așa cum prevede aceasta: „*Mediul*” este format din toate, sau oricare dintre, din următoarele, respectiv aerul, apa și pământul; iar mediul de aer include aerul din clădiri și aerul din alte structuri naturale sau create de om deasupra sau sub pământ.[22]

În mod clar, există mai mult de o înțelegere legală a termenului „mediu”, deoarece cuvântul poate avea semnificații diferite în funcție de context.

Integrarea principiului justiției de mediu în sistemul internațional al drepturilor omului s-a realizat prin ideea **dreptului la un mediu sănătos**.

Dreptul la un mediu curat, sănătos și sustenabil a fost recunoscut ca un drept fundamental de către Rezoluția Consiliului pentru Drepturile Omului al Organizației Națiunilor Unite din octombrie 2021 (HRC/RES/48/13).

Noutatea abordării din această Rezoluție constă în legătura pe care o face între: protecția mediului și dreptul la sănătate.

Ce face această Rezoluție:

---

17 Anton, Donald K. and Shelton, Dinah L., Problems in Environmental Protection and Human Rights: A Human Right to the Environment (June 26, 2011). ANU College of Law Research Paper No. 11-17, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1872937 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1872937

18 De Lucia, Vito, Beyond Anthropocentrism and Ecocentrism: A Biopolitical Reading of Environmental Law (2017). 8:2 Journal of Human Rights and the Environment, 2017, 181-202, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3096697

19 Sands Phillipe, Principles of International Environmental Law, https://doi.org/10.1017/9781108355728, https://www.academia.edu/37547219/Philippe_Sands_Principles_of_Int_Environmental_Law

20 Gonzalez, Carmen G., Environmental Justice and International Environmental Law (February 25, 2012). ROUTLEDGE HANDBOOK OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW, Shawkat Alam, Jahid Hossain Bhuiyan, Tareq M.R. Chowdhury, Erika Techera, eds., Routledge, 2013, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2011081

21 Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, https://www.ipcc.ch/apps/njlite/srex/njlite_download.php?id=6471

22 Environmental Protection Act 1990, UK Public General Acts, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43/contents

- Recunoaște dreptul la un mediu curat, sănătos și durabil ca fiind un drept al omului care este important pentru exercitarea tuturor celorlalte drepturi ale omului.
- Constată că dreptul la un mediu curat, sănătos și durabil este legat de alte drepturi și de dreptul internațional existent.
- Afirmă că promovarea dreptului omului la un mediu curat, sănătos și durabil necesită punerea în aplicare deplină a acordurilor multilaterale de mediu în conformitate cu principiile dreptului internațional al mediului.
- Încurajează statele:(a) Să creeze capacități pentru a proteja mediul în vederea îndeplinirii obligațiilor și angajamentelor lor în domeniul drepturilor omului.(b) Să creeze sinergii între protecția drepturilor omului și protecția mediului, ținând seama de o abordare integrată și multisectorială. (c) Să adopte politici pentru exercitarea dreptului la un mediu curat, sănătos și durabil. (d) Să continue să ia în considerare obligațiile și angajamentele în materie de drepturile omului referitoare la exercitarea dreptului la un mediu curat, sănătos și durabil în cadrul punerii în aplicare și al urmăririi Obiectivelor de dezvoltare durabilă, ținând seama de caracterul integrat și multisectorial al acestora din urmă.

Recunoaşterea şi garantarea prin lege a dreptului la un mediu sănătos amplifică obligațiile autorităților publice de a proteja mediul, oferă instanțelor mijloace noi pentru repararea prejudiciilor ecologice şi de sancționare a prejudiciilor aduse mediului înconjurator şi permite o mai bună armonizare între diferite niveluri de recunoaştere şi garantare a dreptului fundamental la un mediu sănătos.

BIBLIOGRAPHY

Anton, Donald K. and Shelton, Dinah L., Problems in Environmental Protection and Human Rights: A Human Right to the Environment (June 26, 2011). ANU College of Law Research Paper No. 11-17, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1872937 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1872937

Boer, Ben and Boyle, Alan, Human Rights and the Environment – Background Paper for the 13th Informal ASEM Seminar on Human Rights (February 10, 2014). Sydney Law School Research Paper No. 14/14, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2393753 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2393753

Consiliul Uniunii Europene, Acordul de la Paris privind schimbările climatice, https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/climate-change/paris-agreement/

Convenţia de la Aarhus a fost ratificată de România prin Legea nr. 86 /2000 publicată în M.Of. nr. 224 din 22 mai 2000.

De Lucia, Vito, Beyond Anthropocentrism and Ecocentrism: A Biopolitical Reading of Environmental Law (2017). 8:2 Journal of Human Rights and the Environment, 2017, 181-202, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3096697

Directiva abrogă Directiva 90/313/CEE (JO L 41/26 din 14 februarie 2003)

Directiva nr. 1999/30/CE a Consiliului din 22 aprilie 1999, relativă la fixarea valorilor limită pentru anhidridă sulfuroasă, dioxidul de azot şi oxizii de azot, particule şi plumb, în aerul ambiant (JOCE L 163 din 29 iunie 1999)

Directiva 98/83/CE a Consiliului din 3 noiembrie 1998, relativă la calitatea apelor destinate consumului uman (JOCE L 330 din 5 decembrie 1998).

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, https://www.ipcc.ch/apps/njlite/srex/njlite_download.php?id=6471

Environmental Protection Act 1990, UK Public General Acts, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43/contents

Gonzalez, Carmen G., Environmental Justice, Human Rights, and the Global South (March 3, 2015). 13 Santa Clara Journal of International Law 151 (2015), Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2573190

Gonzalez, Carmen G., Environmental Justice and International Environmental Law (February 25, 2012). ROUTLEDGE HANDBOOK OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW, Shawkat Alam, Jahid Hossain Bhuiyan, Tareq M.R. Chowdhury, Erika Techera, eds., Routledge, 2013, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2011081

Human Rights and the Environment, Vol. 1, No. 1, pp. 89-120, March 2010, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1576508

IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. Summary for Policymakers., IPCC, Switzerland, 2018, https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf

Mircea Duţu, Dreptul comunitar al mediului, Editura Economică, Bucureşti, 1997, p. 67 şi urm.

Shahzad Umair, Global Warming: Causes, Effects and Solutions, https://www.researchgate.net/publication/316691239_Global_Warming_Causes_Effects_and_Solutions

SUmmary of the cancun climate change conference, 29 november – 11 december 2010, https://enb.iisd.org/vol12/enb12498e.html

Shelton, Dinah L., Developing Substantive Environmental Rights (March 1, 2010). Journal of

Sands Phillipe, Principles of International Environmental Law, https://doi.org/10.1017/9781108355728, https://www.academia.edu/37547219/Philippe_Sands_Principles_of_Int_Environmental_Law

SUmmary of the cancun climate change conference, 29 november – 11 december 2010, https://enb.iisd.org/vol12/enb12498e.html

UNEP, Climate Change and Human Rights, UNON Publishing Services Section, Nairobi 2015, https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/climate-hange/climate_change_and_human_rights.pdf